

УДК 37.025

## **С. В. БАЛЕЙ – ТВОРЕЦЬ НАПРЯМІВ У ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ГУМАНІСТИЦІ ХХ СТ.**

**Олена КВАС**

*Львівський національний університет імені Івана Франка,  
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000,  
e-mail: l\_kvas@ukr.net*

Розглянуто наукову спадщину С. Балея, яка пов'язана з такими напрямками: педагогічна психологія, психологія розвитку, суспільна психологія, психопедагогіка, психологія творчості, проблем особистості вчителя – вихователя та ін. Степан Балея (1882–1952) – всесвітньовідомий психолог, педагог, психіатр, творець педагогічної психології, психології розвитку та суспільної психології, випускник Львівського університету (1903–1907). Завдяки дослідженням С. Балея, педоцентричні ідеї у першій половині ХХ ст. було реалізовано на практиці. Педагогіка С. Балея побудована на засадах гуманістичної психології, їй властивий гуманізм ХХ ст. – турбота про конкретну людину її конкретне індивідуальне існування, зацікавленість долею конкретної людини.

*Ключові слова:* С. Балея, дитина, дитинство, педологія, гуманізм, гуманіпсихологія.

Розвиток ідей педоцентризму на кінець ХІХ – початок ХХ ст. набував все більшої динамічності у всій Європі. Для цього реформаторського руху не існувало жодних адміністративних меж і кордонів. Особливо, коли йшлося про видатних вчених педагогів і психологів того часу, які формували теоретичні основи педоцентризму. Серед науковців були також вихідці з України. До них належить Степан Балея.

Степан (Стефан) Володимирович Балея – один з фундаторів європейського педоцентричного руху, всесвітньовідомий психолог, педагог, психіатр, творець педагогічної психології, психології розвитку та суспільної психології, яскравий представник львівської інтелектуальної культури.

Народився Стефан Балея у Борках Великих на Тернопільщині. У Тернополі С. Балея закінчив у 1903 р. гімназію, впродовж 1903–1907 років навчався у Львівському університеті (філософія, психологія). Становлення С. Балея як науковця та педагога тісно пов'язане зі Львовом і Львівським університетом, у якому на загал С. Балея навчався 10 років. Початком педагогічної діяльності С. Балея треба вважати його роботу на посаді вчителя математики Львівської гімназії (1907–1917). Учні викладача філії Української академічної гімназії міста Львова були Микола Колесса, Ярослав Цурковський. С. Балея разом з І. Крип'якевичом, В. Щуратом, Ф. Колессою, М. Возняком, І. Свенціцьким та іншими українськими вченими викладав у Львівському Українському таємному університеті.

Зміст наукового пошуку вченого, його філософські, психологічні та педагогічні погляди формувались під значним впливом засновника Львівсько-Варшавської філософської школи – професора Казімежа Твардовського, провідного польського філософа кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У листопаді 1911 р. захистив у Львівському університеті докторську дисертацію з психології (під керівництвом К. Твардовського), здобувши наукове звання з філософії. Завдяки науковій стипендії австрійського міністерства освіти студіював психологію у Берлінському університеті та Сорбонні впродовж 1912–1914 років. Навчався на лікарському факультеті Львівського університету (1917–1922).

Захистив докторську дисертацію з медицини (1923), практикував як «Lekarz wolontariusz na Oddziale chorób nerwowych I umysłowych Szpitalu Powszechnego we Lwowie». У 1928 р. отримав звання надзвичайного професора (за посадою) Варшавського університету, а в 1934 р. – звання звичайного професора кафедри педагогічної психології, яку створив у цьому навчальному закладі.

У 1925 р. у Польському філософському товаристві у Львові з ініціативи проф. С. Балея і М. Кройца створили психологічну секцію. С. Балей очолював секцію аж до від'їзду до Варшави. Як професор Варшавського університету презентував науковий реферат «Психологія характеру» [6] на Першому Українському педагогічному конгресі, який відбувся 2–3 листопада 1935 р. у Львові.

У 1928 р. вчений переїхав до Варшави, де до кінця життя працював у Варшавському університеті. Професор С. Балей очолив кафедру психології виховання (педагогічної психології), у квітні 1929 р. став головою педагогічної комісії Педагогічного наукового товариства, ввійшов до складу керівництва Варшавського філософського товариства, а також до Психологічного товариства ім. Ю. Йотейко.

Степан Балей – один із засновників Польського психологічного товариства, а також академік Польської академії Наук.

З 1928 до 1934 рр. очолював міську психотехнічну лабораторію у Варшаві. З 1932 р. консультував у Товаристві Опіки над в'язнями «Патронат», керував Педагогічною консультацією для судових органів у справах неповнолітніх правопорушників, а згодом і Центром психологічних досліджень Міністерства юстиції для дітей з виправних закладів. Створив та очолив Комісію в справах професійного консультування і психотехніки Кураторіуму Варшавського шкільного Округу, був членом Головної держаної ради здоров'я, Наукового комітету інституту психічної гігієни в Варшаві (створений у 1935 р. при Державній школі гігієни).

Перелік наукових праць С. Балея досить вагомий. Це, зокрема, такі фундаментальні праці: «Psychologia kontaktu wychowawczego» (1930), «Psychologia wieku dojrzewania» (1931), «Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka» (1935), «Charakterologia i typologia dzieci i młodzieży» (1933) та ін. Він друкувався у Літературно-науковому віснику НТШ, в часописі «Наука і письменство», в Українському медичному віснику, у польських наукових виданнях: «Psychotechnika», «Oświata i wychowanie», «Rocznik psychiatryczny» та ін.

Як справедливо зазначив професор М. М. Верников – «С. Балей належить двом культурам – українській і польській. Не варто враховувати, до якої більшою мірою. У

Польщі С. Балея працював у період найбільшого піднесення свого таланту, досягнувши високого рівня професійної зрілості. Тут розцвіли і проявили себе його чудові здібності організатора науки. У цей період побачили світ його вагомі наукові праці, які неодноразово перевидавалися, виконували роль підручників у важливих галузях психології і педагогіки. І зовсім вже несправедливо те, що у сучасній українській культурі С. Балея практично невідомий» [3; 21]

*Аналіз наукової літератури* доводить, що творчу спадщину С. Балея досліджували здебільшого польські науковці, більшість з яких зосереджували увагу не на цілісному вивченні наукового доробку вченого, а на окремих досягненнях у певних галузях наук. Е. Коснарович, Т. Бах, С. Блаховський, А. Гурицька, М. Войтинський, М. Земнович, М. Жебровська, С. Купісевич, Б. Суходольський, Р. Ядчак відзначають внесок вченого у психологію виховання. Проблеми педагогіки у творчій спадщині С. Балея проаналізували Й. Головінський, А. Голуб, І. Добровольський, В. Черневський. Філософію та психологію творчості С. Балея розглядали З. Александрович, Е. Фіал.

Презентація творчого доробку С. Балея в Україні пов'язана з науково-просвітницькою діяльністю професора М. Вернікова, який систематизував його творчу спадщину та розпочав наукове дослідження праць. Він першим зробив спробу окреслити зв'язок між філософією та педагогікою С. Балея. Досліджував наукову концепцію вченого, яка впливає з гуманістичних традицій філософії, психології та педагогіки гомоінтентного типу, наголошуючи на тому, що вона зорієнтована на виховання людини, здатної жити в умовах реальної свободи, користуючись нею для розвитку й виявлення власної ініціативи.

Цікава розвідка Г. Касяновича, С. Вдович «Гуманізм ідеї природовідповідності у психолого-педагогічній спадщині С. Балея». Автори зазначили, що ідея природовідповідності у С. Балея стоїть на рівні філософії виховання, оскільки потребує від науковців, педагогів, вихователів вивчення глибинних взаємозв'язків цілісного внутрішнього світу особистості учнів зі складним зовнішнім світом, врахування у практичній виховній роботі того, що і особистість, і навколишнє середовище перебувають у відповідному колі нестабільності, самоорганізації й розвитку.

Упродовж останніх років в Україні почали досліджувати окремі проблеми творчості С. Балея. Предметом наукових студій стали його соціально-філософські ідеї (М. Верников, В. Малецький, В. Савельєв), філософсько-освітні рефлексії (І. Предборська), філософсько-психологічні студії у літературознавстві (Т. Біленко, М. Верников, Н. Зборовська, С. Павличко, С. Повторєва), психолого-педагогічні погляди (І. Данилюк, М. Євтух, О. Гончаренко, В. Ханенко), вихідні засади і сутність його етичного вчення (Г. Васянович).

Мета нашої праці – окреслити гуманістичні засади у науковій рефлексії видатного вченого професора Степана Балея.

Науковий доробок С. Балея охоплює досить широкий спектр галузей знань: філософія, історія філософії, проблеми етики, естетики, культури, експериментальної психології, психотехніки, загальної психології, психології розвитку, психології дитини та юнацького віку, педагогічної психології (психології виховання), психології особистості,

психології самопізнання та самовиховання, психології самоосвіти, психології творчості та творчої особистості, психології злочинності, суспільної психології, філософії освіти та виховання.

Як справедливо зазначив М. М. Верников – «С.Балей самою логікою неупереджених висновків з особистих наукових спостережень і залучених психологічних джерел підводиться до тих ідей, які згодом становитимуть зміст його світоглядно – методологічної концепції. Це, насамперед, ідея про іманентно – природний характер процесу формування психіки людини, яка у своєму становленні проходить певні закономірні стадії. Кожна з них займає своє, але необхідне для цілого процесу місце, черпає джерела з попередньої і створює ґрунт для наступної. По-друге, це визнання певної самостійності психіки, яке в загальній концепції психофізичної цілісності процесу становлення і розвитку людини (особистості) поєднується з прийняттям того, що психічні зміни відбуваються в єдності і взаємозв'язку з соматичними. С. Балей зосереджується на тій частині життя людини, що передуює зрілому її стану та за своїм психічним і фізичним змістом є періодом її становлення. Ця частина життя складається, за визначенням С. Балея, із стадій дитинства і дозрівання» [3; 46] .

Науково-педагогічна спадщина С. Балея стосується таких напрямів: педагогічна психологія, психологія розвитку, суспільна психологія, психопедагогіка, психологія творчості, проблеми особистості вчителя – вихователя та ін. Завдяки дослідженням С. Балея педоцентричні ідеї у першій половині ХХ ст. було реалізовано на практиці. Саме з його ініціативи активно почали діяти центри шкільної психологічної служби, дитячі психолого-педагогічні консультації, спеціальні психотехнічні школи та центри психічної гігієни. Під керівництвом вченого проводилися дослідження психічних здібностей дітей і молоді. Це мало значний вплив не лише на реформування дошкільного виховання та шкільної освіти, а й на суттєву переорієнтацію ментальності дорослих, педагогів у стосунках з дітьми. Дітей розглядали не через призму психології дорослої людини, а особистості, яка має власний світ, свої індивідуальні психічні потреби, здібності та зацікавлення. Тому суть педоцентризму призводила до ототожнення процесу виховання дитини з процесом її спонтанного, природного та фізичного розвитку з виокремленням існуючих у ній вроджених задатків, із стимулюванням і розвитком її потенціальних природних рис.

На думку С. Балея, проникнення у специфіку дитячої природи, емпіричне пізнання закономірностей розвитку дитини та її індивідуальних здібностей дало підставу сподіватися на ефективніше виховання, тобто пристосування вчителя, вихователя до дитячого характеру та створення середовища, в якому повною мірою можуть розвинути дитячі задатки.

С. Балей виокремив педагогічну психологію як самостійну наукову галузь психології, зі своїм предметом, метою, завданнями, методами наукових досліджень. Значним виявився його внесок у розвиток педевтології та психології особистості педагога. У концепції досконалого вчителя він стверджував про необхідність володіння такими психічними властивостями: симпатія та прихильність до молоді, розуміння вихованця, терпимість, здатність переконувати. Він був піонером судових психологічних

експертиз і сучасної судової психології, а також фахівцем з дитячої злочинності та девіантної поведінки молоді. Серед його наукових зацікавлень були психометрія й психологічне тестування.

Вченого цікавили також проблеми педагогіки. Як зазначив М. Верников, науковець долучився до розвитку нової, педагогічної психології, зорієнтованої на розвиток природних якостей людини, і нової педагогіки, спрямованої на людину і її конкретне життя [4].

Вчений розробив теорію вчення про особистість та її становлення, зокрема у процесі поступальних змін у психіці людини на різних вікових стадіях. Важливо усвідомити обставину, що С. Балею акцентував увагу на тій частині людського життя, яка передуює зрілому стану, а фактично є періодом її фізичного та психічного становлення. Цій проблемі присвячено такі праці С. Балея: «Психологія віку дозрівання» [1], «Нарис психології у зв'язку із розвитком дитини»[2]. На думку вченого, період, що передуює зрілому стану людини, складається з двох стадій: дитинства та дозрівання (у сучасній українській педагогічній психології поняттю «дозрівання» відповідає поняття «дорослішання» – прим. авт.).

Проблему періодизації дитинства вважають найбільш контраверсійною у психолого-педагогічній науці. Тому у праці «Психологія віку дозрівання» С. Балею опрацював окремий розділ термінології, яка пов'язана з дитинством. Проаналізував підходи до періодизації розвитку дитини різних зарубіжних учених – педагогів, психологів, медиків і дійшов висновку, що різні автори дають різну періодизацію дитинства: перше, друге і третє дитинство, раннє дитинство, шкільне дитинство, дозрівання тощо.

Зауважив, що періодизація є неоднозначною і нечіткою. Цю невизначеність, на його думку, спричиняє різне тлумачення психологічних термінів різними мовами. Тому С. Балею розробив власну періодизацію дитинства та дорослішання людини. Він вважав, що психіка періоду дитинства має якісно інші риси, ніж у зрілому віці, свою онтологічну визначеність, неповторно специфічну реальність, що характеризує її як якісну і просторово-часову цілісність.

С. Балею належить вичерпне за характеристикою визначення стадії дозрівання: «Дитину з дорослою людиною єднає довга ланка розвитку, що зветься дозріванням» [4; 9–10].

Учений запропонував власний погляд на теорію персонології, в основу якої покладено онтогенетичний підхід щодо вивчення психіки людини. Акцентував увагу на ідеї стадійності процесу формування та розвитку людини. У працях «Psychologia wieku dojrzewania» та «Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka» проаналізував індивідуальний процес поступальних змін психіки людини на різних вікових стадіях розвитку в період онтогенезу, від раннього дитинства до юнацького віку, коли за короткий час людина переживає постійні зміни, формуючись як дорослий індивід.

Проаналізувавши існуючі тоді дослідження, і зокрема, визначення періодизації розвитку людини, запропонував власне розуміння термінології вікових періодів. У 1931 р. вийшла праця «Психологія віку дозрівання», що присвячена розвитку психіки

періоду дозрівання. У праці «Нариси психології у зв'язку з розвитком психіки дитини» (1935) розглянуто еволюцію психіки дитячого віку.

Принцип цілісного підходу до становлення та розвитку людини вчений розглядав у контексті взаємодії всіх сторін онтогенезу: в єднанні та взаємозалежності психічних, анатомічних і фізіологічних вікових змін. Наголошував і «що психолог не зобов'язаний ґрунтовно вивчати соматичний розвиток, він все ж таки повинен брати до уваги результати досліджень в цій галузі, оскільки вони можуть пролити певне світло, принаймні опосередковано, також на розвиток психічної сфери. Бо існує неодмінний зв'язок між фізичним і психічним розвитком, який виявляється в тому, що в основному ці обидві форми розвитку рухаються паралельно, хоча окремі випуклості і вгнуття обох ліній розвитку не співпадають між собою і виявляється, навіть, тенденція до розбіжності: в місці, де крива фізичного розвитку вигинається стрімко догори, з психічної сторони, маємо застій і навпаки. Перехідний застій в розумовому розвитку психолог пояснює концентрацією сил організму на розвиток тілесної сторони. Так, лише узгодження обох складових психофізичного організму людини, елементу психічного і фізичного, може дати повну, змістовну картину її розвитку» [4; 335].

Людський організм, – пояснював С. Бaley, – становить певну цілісність, в якій тіло і душа пов'язані найрізномірнішими вузлами. Психічний і фізичний розвиток поєднуються між собою і взаємно впливають, тому психолог, який докладас зусиль до того, щоб ближче пізнати якусь дитину, не може повністю оминати її фізичної конституції. У зв'язку з тим було висунуто постулат особливої науки – так званої педології, що «мала би займатись дитиною як цілісністю, при рівномірному врахуванні її психічних і тілесних властивостей» [4; 50].

С. Бaley, класифікуючи стадії психічного розвитку дитини, акцентував увагу на взаємодії (єдності) вікових змін з цілісною будовою організму, не зупиняючись на дитячому віці, розглядав стадії подальшого психічного та соматичного розвитку. Вчений зазначив, що рівень психічної зрілості може не збігатися з інтенсивністю соматичного розвитку, він буває випереджальним і таким, що відстає від соматичних змін. Визначаючи вік людини, її анатомічну та фізіологічну розвиненість, С. Бaley дійшов висновку, що рівень психічної зрілості відповідає досягнутому загальному фізіологічному розвитку, типологічний за віковими параметрами, що фіксуються онтогенетичними та філогенетичними нормами і критеріями, хоча можна говорити, і про відхилення від цих норм.

Його методологічна позиція спростовує кількісний підхід трактувань відмінностей між дитинством, дозріванням і зрілістю. «При побіжному погляді на дитину могло би здаватися, що вона є немов дорослою людиною, яку ми бачимо у зменшенні» [4; 318]. За такої позиції дитина виглядає подібно до дорослої людини, вирізняється від неї лише тим, що певні властивості та диспозиції у дитини вираженні слабше. Розвиток людини трактується лише кількісним збільшенням існуючих властивостей, що відбувається безперервно в тому ж самому напрямі. Якщо детальніше проаналізувати природу дитинства, то таке бачення є хибним (за С. Балеєм). Явища, що спостерігаються у дітей, є не тільки слабшими, ніж у зрілих, дорослих людей, вони якісно відрізняються. Наприклад, за

фізичними показниками дитина різниться від дорослих не лише меншим зростом, а й пропорціями окремих частин тіла, взаємовідношенням, психічний бік виявляє теж подібні відмінності. З розвитком у дитини певні психічні феномени зникають майже повністю, а натомість виникають нові. В певних етапах розвитку окремі функції виходять на передній план, поступаючись місцем іншим, час від часу на тлі загального розвитку відбуваються закономірні перетворення.

Учений вважав важливою і природною характеристикою психічного розвитку людини – періодизацію розвитку, яка подана певними фазами, що детально розписано в праці «Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka» (« Нариси психології у зв'язку з розвитком психіки дитини»). Як вже зазначалось, для дослідника важливим був період дитинства, верхньою межею якого вважав 12-й або 13-й роки життя. Значаючи, що психіка періоду дитинства має якісно інші риси, ніж у зрілому віці, свою онтологічну визначеність, неповторно специфічну реальність, що характеризує її як якісну і просторово-часову цілісність.

У зв'язку з неоднозначним і нечітким тлумаченням психологічних термінів Балей розробив власну періодизацію дитинства та дозрівання людини, де окремою фазою виділив вік немовляти, що охоплює перший рік життя. За цією фазою розвитку настає перше або раннє дитинство, яке триває до кінця 3-го року життя, друге (дошкільне) дитинство, яке збігається з дошкільним періодом і триває до 6–7 року життя; третє (шкільне) дитинство, яке триває до 12–13 року життя дитини. Кожна фаза дитинства, на думку С. Балея, має свої особливості. Перше дитинство – оволодіння мовою. Другому дитинству властиві фантазія та егоцентризм. У цьому віці дитині властивий своєрідний погляд на світ, коли вона не відрізняє світ реальності від світу фантазій. «Остання фаза дитинства, яка передує пубертальному періоду (pokwitaniu), «третьому дитинству», є в очах анатома і психолога вершиною, якої в своєму розвитку досягає дитинство, як остання досконалість, до якої прагнули елементи і сили, що містилися в його зав'язку. Це – ніби остання межа дитячого розвитку, за яку вийти неможливо, йдучи в цьому напрямку. З тілесної сторони вражає гармонія, заснована на властивій цьому віку пропорції окремих частин тіла, яка зникне пізніше, коли дитина увійде в період дозрівання (довгі руки і ноги...). Здається, що природа проявляє в цей момент тенденцію до завершення свого твору....Невимушена, вільна, природна поведінка дитини, заснована на дитячій наївності, додає дитині привабливості, що зникає в наступному періоді» [4; 321]. У фазі третього дитинства дитині притаманне реалістичніше сприйняття світу. Дитина «прагне пізнати дійсність такою, якою вона існує; світ байки перестає бути для неї достатнім. Збуджується зацікавленість природнича і технічна. З даної причини цю фазу, на противагу до попередньої, інколи називають фазою реалізму. Той факт, що діти у цьому періоді звернені до пізнання дійсності, робить їх схильними до набування знань у школі» [4; 20].

На зміну дитинству приходить вік дозрівання. С. Балей виокремив дві фази цього періоду: пубертатну (фазу розквіту, від 12–13 до 17 років) та юнацьку (адолесцентну, від 17 до 20 років). Перша є переломною між етапами дитинства та дозрівання: «Однак, в міру того, як твориться і організовується нова форма буття, мусить згасати форма

попередня – дитяча. Дитина в людині мусить вмерти, якщо замість неї повинна народитись людина дозріла. Тому якщо розквіт настає слідом по занепадлому дитинстві, якщо дитина тоді перетворюється у щось, що подеколи є антитезою дитинства, то очевидним, що зрозуміти суть цього процесу можна, лише співставляючи те, що утворюється, з тим, що занепадає» [4; 49].

Найсуттєвішою зміною в психіці дитини вчений вважав рефлексію. Основним змістом життя дитини до періоду розквіту була саме діяльність, а не рефлексія. «Період дозрівання, як про це докладніше буде йти далі, є тим періодом, в якому, на противагу віку дитинства, людина починає пізнавати і досліджувати саму себе. Ззовні увага починає спрямовуватися всередину. Людина вже в тому часі починає спостерігати своє я» [4; 342]. Діти активно спрямовуються до самоаналізу, намагаються зрозуміти якими вони є, відкриваючи для себе власну індивідуальність. Матеріалом для таких висновків слугували особисті щоденники дітей, які С. Балеї вважав цінним джерелом для психолога: «Вартість щоденників, полягає, мабуть, у тому, що тут ми знаходимо думки юнака на підставі спостереження над самим собою, думки щирі, бо тільки для нього самого призначені, і які торкаються часто тих власне переживань, які він часто приховує від дорослих. Власне у цьому періоді багато хлопців і дівчат починають писати щоденники з тією метою, щоб мати змогу висповідатися з власних переживань перед кимсь, хто їх терпляче вислухає і нікому не розповість. Цим незрадливим повірником власне і є щоденник. Тут здійснюються спроби яснішого уточнення власних намагань і прагнень. В своєму щоденнику молода людина намагається придивитись до себе немовби в дзеркалі. З цих причин для психолога він видається річчю дуже цінною, коли йому вдається якимсь чином дістатися до цього джерела» [4; 343].

Відповідно до періодизації дитинства (за С. Балесом), можемо стверджувати, що у міжвоєнний період вона була найбільш коректною й об'єктивною, адже базувалась на психології розвитку (дитячій психології та психології періоду дозрівання). Суттєвий елемент наукового методу С. Балея – онтогенетичний підхід до вивчення психіки людини. Він застосовував ідею стадійності процесу формування та розвитку людини, розглядаючи психіку як об'єкт, що позбавлений сталості, як феномен, що постійно в стані еволюції, відповідного до вікового розвитку організму.

Онтогенетичний підхід у вивченні психіки людини мав для С. Балея визначальне значення. Він обґрунтував його в концепції цілісного розуміння розвитку особистості. Психіка з її складною структурою, в науковому розумінні вченого, є якісно визначеною реальністю, становить самостійний об'єкт наукового інтересу, хоча вона (психіка) не є самодостатньою. Комплексне трактування – основний критерій оцінки відповідності розвитку конкретної людини до вікових норм. Саме такий підхід допоміг С. Балею вийти на якісно новий рівень знань про людину – педагогічну психологію, фундаментальну теорію психології виховання. В розумінні основ педагогіки, її змісту, проблем і спрямувань він застосував засади психології розвитку, динаміку наукових пошуків вченого можна вибудувати в такому порядку: психологія дитини – вікова психологія (психологія розвитку) – психологія виховання.

Поняття виховання розглядав досить широко, враховуючи такі категорії: розвиток, навчання, педагогічний процес. С. Балеї вживав у своїх наукових працях обидва терміни як синоніми – психологія виховання, педагогічна психологія. Вчений вважав, що результатом виховання можуть бути різні педагогічні продукти: знання, уміння, навички. Він був переконаний, що педагогічна психологія повинна мати своїм єдиним предметом саме виховні процеси, які розглядають з психологічного погляду. «Навіть якщо – хтось скаже, що педагогічна психологія є наука про психіку дитини як про предмет виховання, то таке визначення, хоч і близьке до істини, ще не здається нам повністю вірним. Не сама дитина, але виховні процеси є суттєвим предметом педагогічної психології; при чому очевидним є те, що, говорячи про виховні процеси, треба говорити також про вихованка і вихователя як про предмети або суб'єкти тих процесів, однак, у тій тільки мірі, у якій їх торкається виховний процес».

Педагогіка С. Балея побудована на засадах гуманістичної психології, її властивий гуманізм ХХ ст. – турбота про конкретну людину і її конкретне індивідуальне існування, зацікавленість долею конкретної людини.

Оцінюючи педагогічну спадщину С. Балея, дослідник його творчості М. М. Верников зробив висновок: «С. Балеї розглядає педагогіку з площини людини, її екзистенції і її потреб, з огляду критеріїв суспільства, зорієнтованого на людину. Його розуміння педагогіки не має принципу *tabula rasa*. У С. Балея концепція педагогіки не просто поєднується з психологією розвитку. Психологія розвитку в ній стає вихідною основою, методологічним і теоретичним ґрунтом її становлення і подальшої розбудови. У ній навчання і освіта органічно єднуються з потребами виховання, а зміст виховання полягає у виявленні і розвитку індивідуальних природних задатків людини. З огляду на це поняття «психологія виховання» і «педагогічна психологія» у С. Балея набувають взаємозамінного змісту. Балеї розбудовує нову, педагогічну психологію, зорієнтовану на розвиток природних якостей людини, і нову педагогіку, зорієнтовану на людину і її конкретне життя» [4; 39].

Зміст педагогічної діяльності вчений визначив у межах генетичної психології, яка засвідчує взаємозв'язок навчання й розвитку, усвідомлення граничних можливостей вроджених задатків особистості. Мета освіти С. Балея «пов'язана з утіленням права дитини на власну траєкторію розвитку та якість її соціального становлення» [5; 9], отже, освітній ідеал у творчості мислителя – це творча та вільна особистість, здатна до самоорганізації та вибору самої себе.

С. Балеї наголошував на абсолютизації ідеї «любові до дитини» як складової педагогічного таланту.

Педагогічний талант науковець розумів як момент захоплення, що надає йому часткову перевагу над моментом здатності, тому практичним потребам освіти, на його думку, відповідає виховна здатність педагога, яка реалізується у прихильності до дитини, її знанні та розумінні, бажанні та здатності до спілкування, духовній спорідненості з нею. Учений акцентує увагу на тому, що вивчення особистісних і професійних якостей педагога доцільно робити на виявленні переживань, що супроводжують безпосередній виховний контакт, оскільки саме ця означена здатність актуальна в освітньому процесі.

Зокрема, педагогічний такт вважають професійною рисою вчителя, складовою його професійної майстерності. С. Балея передумовою ефективною педагогічної діяльності вважав тактовність, яка виявляється у спілкуванні з дитиною. Спілкування педагога з дитиною вчений розглядав як істинну умову виховання, а не мету «саму по собі».

«Виховання пов'язане з тенденцією до спілкування, тому саме ця тенденція мусить бути в особистості педагога. Окрім цього, артистична здатність у педагогічній діяльності розуміється мислителем як така, що спирається переважно на інтуїцію та оперує ірраціональними чинниками» [5]. Реалізувати мистецтво виховання можна, за С. Балеєм, тільки, створюючи природний людський контакт і нормуючи впливи природного спілкування молодих зі старшими й однолітками у відповідних умовах поступу.

Отже, засади філософії освіти С. Балея можуть стати прикладом перегляду підходу до вивчення професійних та особистісних якостей педагога з позиції багатовимірності особистості, її цілісності та неподільності. Імперативну вимогу «ідеального» педагога мислитель подолав, з'ясовуючи відмінності між поняттями «педагогічний талант» і «виховна здатність», «любов до дитини», «прихильність до дитини», «педагогічний такт», «тактовність», «акторська майстерність», «природність спілкування», визначення пріоритетності в освітній діяльності.

Вчений наголошував на необхідності наближення педагогіки до життєвого світу дитини, опису педагогічних можливостей з позиції онтогенетичного розвитку дитини, врахування індивідуальних особливостей кожної дитини, що є спробою вирішити протиріччя між загальними, частковими й одиничними цілями в освітньому просторі. У з'ясуванні можливостей загальнодидактичних принципів педагогіки при переході від «знаннєвого» підходу до проблемно-пошукового, дослідницького варто визначити їхню теоретичну презентацію С. Балеєм крізь призму генетичного підходу як важливу для онтогенетичного бачення освіти – «вчитися, щоб бути», оскільки вона підтримує ідею про безперервне навчання та розвиток людських якостей шляхом творчого навчання, а також забезпечує диференціацію, індивідуалізацію та інтеграцію в освітній діяльності.

Теоретичними джерелами педагогічної рефлексії видатного вченого стали ідеї філософії життя, персоналізму, герменевтики, феноменології, психоаналізу. Значний вплив на становлення філософсько-педагогічних поглядів мислителя мали досягнення європейсько-американської психолого-педагогічної школи, зокрема таких її напрямів: біхевіоризм, генетична психологія, гештальтпсихологія, прагматизм, функціональне виховання, функціональна психологія. Саме ця обставина визначила історичну долю його праць в Україні, оскільки сформульовані у них наукові уявлення про розвиток і саморозвиток особистості, про місце й роль освіти у цьому процесі суперечили положеннями радянської школи дитячої та педагогічної психології щодо організації системи освіти.

Наукові позиції С. Балея актуальні сьогодні, адже вони сприяють розв'язанню конкретних проблем сучасної освіти у філософській рефлексії, зокрема, проблема якості освіти, гендерного виховання, дитиноцентризму тощо.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Baley S. Psychologia wieku dojrzewania / S. Baley // Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 5. – Wyd. 2-gie. – Lwów ; Warszawa : Ks. Atlas, 1932. – 264 s.*
2. *Baley S. Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka. – Biblioteka pedagogiczno-dydaktyczna. – № 15. – Lwów ; Warszawa : Ks. Atlas, 1935. – 424 s.*
3. *Балей С. Зібрання праць : у 5-ти т. і 2 кн. / С. Балей ; [авт-во ідеї наук. проекту, наук. пошук. і дослід. робота, уклад., відповід. і наук. ред. тому і вид., перед., наук.-аналіт. статті, бібліогр. М. М. Верников ; відпов. ред. тому О. В. Чайковський ; автори наукових приміток М. М. Верников, Ю. А. Вінтюк, В. Н. Кутик]. – Львів ; Одеса : ІФЛІС ЛФС «Cogito», 2002. – (Інтелект. скарби України). Т. 1. – 2002. – 487 с.*
4. *Балей С. Зібрання праць : у 5-ти т. і 2 кн. Т. 1. Авт-во ідеї наук. проекту, наук. – пошук. і дослід. робота, уклад., і наук. ред. тому і вид., перед., наук. аналіт. статті, М. М. Верников; Відпов. ред. тому – Н. Г. Никало, М. М. Верников ; автори наук. приміток М. М. Верников, Ю. В. Вінтюк. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 512 с.*
5. *Гончаренко О. А. Філософсько-педагогічна концепція С. Балея у сучасному освітньому дискурсі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : 09.00.10 / О. А. Гончаренко. – Київ, 2011. – 177 с.*
6. *Перший Український Педагогічний Конгрес 1935. – Львів : Накладом товариства Рідна Школа, 1938. – С. 3–16*

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2016

Прийнята до друку 25.02.2017

## S.V. BALEY AS A FOUNDER OF TRENDS IN THE POLISH-UKRANIAN HUMANISTICS OF THE 20TH CENTURY

Olena KVAS

*Ivan Franko National University of Lviv,  
1, Universytetska St., Lviv, 79000,  
e-mail: l\_kvas@ukr.net*

Development of childhood studies in the social sciences and humanities in the late XIX – early XX century is not possible without ideas of pedology as the science of a child.

Pedology pioneers were doctors, biologists and physiologists for the reasons of having more objective methods.

There were initiated the studies of cognitive activity of a child, including those related to role of the pupil. Researches focused on physiological, mental and social development of children, the role of hygiene and health, the possibility of the child in the process of socialization within school environment, collective and preventive school activities to prevent school failure or social unsuitability of children.

Ideological and scientific interests of S. Baley (1885–1952) were formed in this atmosphere. Pedocentric ideas in the first half of the twentieth century were implemented into practice. He initiated establishment of school psychological service centers, children's psycho-educational counseling, special psycho-technical schools and centers of mental

hygiene. The research of the scholar influenced the study of mental abilities of children and youth, reform of pre-school and school education. The children were seen not through the prism of adult psychology, but as the personality that has his/her own world, one's individual psychological needs, abilities and interests. The concept of pedocentrism led to identification of the process of raising a child with a process of spontaneous, natural and physical development of existing innate instincts, with the promotion and development of potential natural features.

S. Baley is one of the founders of pedocentrism movement, world-renowned psychologist, teacher, psychiatrist, creator of educational psychology, developmental psychology and social psychology. After graduation from Lviv University (philosophy, psychology) (1903–1907) he continued studies at the universities of Berlin and Paris (1911–1914). In 1917 S. Baley returned to Lviv, where he continued teaching at the medical faculty of Lviv University (1917–1923). He presented his doctoral thesis in medicine at the University of Warsaw in 1923. In 1928 he received the title of extraordinary professor at Warsaw University and in 1934 became the ordinary professor of educational psychology. S. Baley's formation as a scholar and educator is closely associated with Lviv and Lviv University, where he studied for 10 years.

Since 1928 and till the end of his life S. Baley worked at the University of Warsaw.

After the war S. Baley continued to work at Warsaw University as the Head of the Department of Educational Psychology. He also worked at the Institute of Special Education and the Higher School of Mental Hygiene. S. Baley was one of the founders of the Polish Psychological Society and academician of the Polish Academy of Sciences.

The list of scientific publications of S. Baley is quite significant. It includes such fundamental works as «Psychologia kontaktu wychowawczego» (1930), «Psychologia wieku dojrzewania» (1931), «Zarys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka» (1935), «Charakterologia i typologia dzieci i młodzieży» (1933) and others. His articles were published in the scientific journal of literature of Shevchenko Scholarly Society, the journal «Science and literature», Ukrainian Medical Journal, Polish scientific journals: «Psychotechnika», «Oświata i wychowanie», «Rocznik psychiatryczny», etc.

S. Baley's pedology was built on the principles of humanistic psychology. It inherits humanism of the twentieth century – particular concern for a child and specific individual existence, the destiny of a child.

*Keywords:* S. Baley, pedology, child, childhood, humanistic psychology.